

NEKI PRIMJERI S AFRIKATOM MJESTO TJESNAČNOGA KONSONANTA

Stjepan Ivšić

Naših, danas običnih riječi *vježba* i *vježbati* nema u Vukovu Rječniku. U njegovu Rječniku nalazimo samo glagole *svjedžbati* i *uvjedžbati*, i to samo u tom dijalekatskom liku po južnom izgovoru. Riječi *vježba* nema ni Broz-Ivekovićev Rječnik, jer se ta riječ nije našla u njegovoj građi. Zbog Vukovih glagola *svjedžbati* i *uvjedžbati* neki su vukovci unosili u književni jezik i likove *vjedžba*, *vjedžbati*, *vjedžbanje* i dr. Tako je i prof. Belić u svoj Pravopis iz g. 1923. unio likove *vedžba*, *vedžbanje* i *vedžbati* kao jednakopravne s likovima *vežba*, *vežbanje* i *vežbati*. Tako je, u njegovu Pravopisu ostalo i u posljednjem izdanju iz g. 1950./52., samo su likovi dani u istočnom i južnom izgovoru. Naš nekadašnji Broz-Boranićev Hrvatski pravopis propisivao je samo likove sa *-žb-* veleći izrijekom, da je *vjedžba* »griješkom mjesto *vježba*« (vidi na pr. VI. izdanje iz g. 1915.). Poslije zaključaka »Pravopisne komisije« iz g. 1929. unosi i prof. Boranić u svoj Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika iz g. 1930., složno s Belićem, likove sa *-džb-* kao sasvim jednakopravne s likovima sa, *-žb-*; u Pravopisu iz g. 1947. i g. 1951. lik *vježba* uzet je kao običniji od lika *vjedžba*. Prema tome bismo, držeći se propisa naših pravopisa, smjeli i u književnom jeziku pisati *vježba* i *vjedžba*.

Naš lik *vježba* postaje od *vještba* kao *gozba* od *gostba*. Nastaje pitanje, kako postaje lik *vjedžba*. Daničić u svojim »Korijenima« (str. 209.) spominje uz pridjev *vješt* samo glagole *svjedžbati* i *uvjedžbati* (prema Vukovu Rječniku), s napomenom, da je tu *dž* mjesto *št*. Belić je već u prvom izdanju svoga Pravopisa (§ XI, 22 i § XII, 4) tumačio *dž* u spomenutom liku *vjedžba* premetanjem glasova *št* u *tš* = *č* s asimilacijom bezvučnoga *č* u zvučno *dž* ispred zvučnoga *b*, pa je pri tome tumačenju ostao i u posljednjem izdanju Pravopisa iz g. 1950./52. (vidi § 120. i § 145.). No za postanje afrikate *č* (*dž*) premetanjem glasova *št* u *tš* (> *č*) nema drugdje potvrda.

Za postanje afrikate *c* premetanjem glasova *st* u *ts* mogao bi tko nalaziti potvrdu u riječi *kocka* od *kostka* i u dijalekatskom *cklo* (*caklo*) od *stklo* (*staklo*). No tu afrikata *c* ne postaje premetanjem glasova *st* u *ts* > *c*, nego se starije *koska* i *sklo* mijenja u *kocka* i *cklo* (pa zatim u *caklo*) s promjenom artikulacije tjesnačnoga *s* u afrikatu *c* ispred zatvornoga *k*. Tako je već Daničić protumačio lik *cklo* u ARj. Da je tu afrikata *c* nastala bez izvornoga *t*, vidimo iz drugih primjera, gdje glasa *t* nije u temeljnoj riječi nikako bilo. Tako nalazimo afrikatu *c* u prilogu *dòckan* i *dòcna* (od starijega *dockna*) mjesto nekadašnjega *doskna*, a to je, kako znamo, postalo od *do-kъsna*. U kajkavskom dijalektu imamo jednaku promjenu tjesnačnoga *z* u afrikatu *dz*.

u skupu *zg* u riječima *modzga* (analogijom i nom. *modzek*), *bedzga* (analogijom i nom. *bedzeg*) 'bazag' ili 'bazga', *bridzgati*. U Matije Divkovića nalazimo i glagol *džgati* (na pr. *udžgati*) s jednakom promjenom tjesnačnoga *ž* ispred *g* u afrikatu *dž*. Prema tome nema sumnje, da i *vjedžba* postaje od *vježba*.

Afrikatu *c* nalazimo i u glagolu *trückati se*, za koji je već Daničić u »Korijenima« (str. 94.) rekao, da je u njemu *-ck-* mjesto *-sk-*. Prema *truckati se* nalazimo i *grickati* mjesto *griskati*, a to mjesto *griz-kati* s deminutivnim značenjem, kao na pr. *jètkati* od *jed-kati*. Tako postaje i *rèckati* mjesto *reskati* od *rez-kati* u značenju deminutivnom »rezuckati«. Jednako treba tumačiti i glagol *lickati se*, *nàlickati se*, *ùlickati se* od *liskati se*, a to od *liz-kati se*, t. j. u deminutivnoj tvorbi mjesto *lizati se* u značenju 'rediti se'. ARj. nema glagola *lickati se* (u njemu nalazimo samo ptc. *nalickan* u jednom primjeru, ali mu obrađivač nije znao značenja); u RK Rječniku nalazimo ga s njemačkim značenjem 'sich bügeln und striegeln, sich zieren, sich putzen'. Drugačije, dakako, postaju glagoli deminutivna značenja na *-ckati*, kao na pr. *pljuckati* od *pljucati*, *sjeckati* od *sjecati*, *zveckati* od *zvecati*, *peckati* od *pecati*, *bockati* od *bocati* i drugi kao naprijed spomenuti *rezuckati*, *dremuckati*, *pjevuckati* i drugi. Skup *-ck-* imamo i u prezimenu *Atànacković* od hipokoristika *Atànacko* prema *Atànas*.

Mjesto iskonskoga *sk* nalazimo *ck* veoma često u starijem jeziku u glagolu *ockvrñiti* mjesto *oskvrñiti* prema imenici *skvrna* (ispor. rus. *skvérna* iz csl. jezika). Tako stoji i *ckvãra* mjesto *skvara* 'osobita mast za kosu' i *òcvirak* mjesto *ockvirak*, to jest *oskvirak* prema glagolu *òcvrijeti* (*òcvirati*) mjesto *ockvrijeti*, to jest *o-skvrèti*, *o-skvrèši* 'otopiti' (ispor. i scs. *raskvrèti* 'rastopiti'); primjere vidi u ARj.

Afrikatu *c* mjesto *s* nalazimo i u drugim konsonantskim skupovima (vidi u ARj.); tako na pr. u *cmìlje* mjesto *smìlje*, *cmòla* mjesto *smòla*, *prìcmagnuti* (ili *prìcmàgnuti*) (u Lici 'izgorjeti (o žitu) na suši') mjesto *prìsmagnuti* i dr.

Spomenut ću i imenicu *cvòlika* 1. 'stablo u prorasla crnoga luka' VRj., 2. 'golijen' ARj. Ona postaje preko suponiranoga prijelaznog lika *ctvolika* mjesto *stvolika*, pa je i u tom primjeru premetanje samo prividno.¹

Kao što u Divkovića nalazimo *džgati*, to jest afrikatu *dž* mjesto tjesnačnoga *ž* ispred zvučnoga zatvornoga *g*, tako nalazimo dijalekatski i afrikatu *č* mjesto tjesnačnoga *š* ispred bezvučnoga zatvornoga *k*, na pr. *čkòda* mjesto *škoda*, *čkòla* mjesto *škòla*, *čkòljka* mjesto *školjka* i dr. (vidi ARj.). Promjenom glasa *š* u *č* ispred *k* može se tumačiti i naša riječ *čvorak* mjesto *škvorak* prema dijalekatskom dubrovačkom *skvorac*. Ima i prezime na pr.

¹ Afrikata se često javlja mjesto tjesnačnoga konsonanta u skupovima *ns*, *nš*, *nz*, *nž* (ispor. u VRj. *djnc* od njem. *eins* kod riječi *òles*, ili u običnom govoru *tranširati* mjesto *tranširati*).

kajk. *Škvõrc*. I naša riječ *čv̄arak* postaje od *čkvarak* mjesto *škvarak*, to jest *skvarak*. Istoga je značenja kao i *õcvirak* i istoga postanja.²

Promjenu tjesnačnoga *s* i *š* u afrikatu *c* i *č* nalazimo u nekim riječima i iza zatvornoga *p*, na pr. u riječima *pcõvati* mjesto *psovati*, *pcěto* mjesto *pseto*, *pcěnica* mjesto *pšenica* (potvrde vidi u ARj.). Prema spomenutoj promjeni treba razumjeti i lik *Pčinja*, ime rijekama i oblasti, prema starijemu *Pšinja*. U ARj. propušteno je povezivanje starijega lika te riječi s mladim.

Prema promjeni tjesnačnoga *š* u afrikatu *č* možemo razumjeti i riječ *pčioda* 'igla (pribadača)', kako se po svjedočanstvu u ARj. govori u Banatu mjesto *špioda* (tako se prema VRj. govori u Baranji). Za lik *pčioda* veli ARj., da mu je »postanje tamno«. No on se može najpouzdanije izvesti premetanjem rjeđega konsonantskoga skupa *čp-* iz nepotvrđenog lika *čpioda*. Takav razvitak početnoga *čp-* mjesto *šp-* potvrđuju primjeri kao *čpijun* mjesto *špijun* ili *čparoga* mjesto *šparoga* i dr. (vidi ARj.). Kao što se mjesto *pčenica* govori i *čenica* (kao *covati* mjesto *pcovati*), tako se i mjesto *pčioda* prema VRj. govori i *čioda*. Imenicu sam *čioda*, baš s takvim akcentom, nedavno čuo i od jedne Sinjkinje. Kako je (*p*)*čioda* postalo od *špioda*, rečeno je. Lik *špioda* tumači prof. Skok preko nepotvrđenoga *špilda* od dalmatinskoga romanskoga *spilla* (< lat. *spīnula*).

U svim spomenutim primjerima, gdje mjesto tjesnačnoga *s*, *z*, *š*, *ž* nalazimo afrikatu *c*, *dz*, *č*, *dž*, možemo uzeti, da je slabija, konsonantska tjesnačna artikulacija, zamijenjena jačom, dvostrukom realizacijom zatvornoga elementa, upravo asimilacijom po načinu tvorbe.

Da afrikata ne mora nastati nikakvim premetanjem glasova, dokazuje i naše dijalekatsko *džák* od mađarskoga *zsák* [žák] 'vreća', *džásnuti se* pored običnijega *žácnuti se*, dubrovačko *dzòra*, *jèdzero*, *mìdzèrija* i dr. Bez ikakoga premetanja glasova *št* imamo *č* mjesto *š* i u riječi *čukùndjed* (ili *čukundjed*) pored *šukùndjed* (ili *šukundjed*) sa osnovom latinske riječi *secundus*.

Iako bismo za naš književni jezik pored *griskati* mogli dopustiti i lik *grickati* (zaradi onomatopejske i deminutivne obojenosti njegovoga značenja), ne bi trebalo, da se u nj pušta dijalekatski lik *vjedžba*. Takav bi se lik mogao pojaviti i kao hiperkorektan prema onim govorima, koji glasa *dž* u glasovnom sustavu nemaju pa govore na pr. *sržba*, *žigerica* i sl. mjesto *srdžba*, *džigerica*. Prema iskonskome *č* pisat ćemo, dakako, gdje treba, samo *dž* kao u riječi *svjedodžba* mjesto *svjedočba*. Tako nam i dijalekatsko *caklo* (od *cklo*) ne treba u književnom jeziku mjesto *staklo*, ali u njemu mogu ostati riječi *caklina* i *cakliti (se)*, jer se uzimaju u osobitome značenju.

² Mjesto *š* nalazimo *č* u ruskoj riječi *póčta* 'pošta', ali tu *čt* stoji kao hiperkorektno mjesto *št* zbog toga, što se riječ *čto* izgovara knjiški i [čto] pored narodnoga [što].

O RODU I KONGRUENCIJI IMENA MJESTA

Mate Hraste

U povodu nedavnog posjeta predsjednika Republike maršala Tita Egiptu neke su naše novine prigodom njegova dolaska u glavni grad Egipta pisale: »Kairo je svečano dočekaao maršala Tita.« Isto su tako nakon njegova odlaska iz Egipta dana 7. I. o. g. objavile članak pod naslovom »Kairo svečano ispratio druga Tita«. U prvi čas počeo sam i sam razmišljati, je li to pravilno napisano ili nije. Bilo mi je jasno, da je pisac imao na umu imenicu grad, koja je muškog roda. U ovom slučaju treba svakako misliti na imenicu Kairo, a ne na grad. Nastaje pritom ipak pitanje, je li ta imenica muškoga ili srednjega roda. Sva naša imena mjesta, koja se svršavaju na -o, srednjega su roda, na pr. Livno, Duvno, Kraljevo, Smederevo, Popovo, Komarevo, Đakovo, Sarajevo, Mileševo. Uz takva imena mjesta atribut i promjenljivi dio predikata treba da stoji u srednjem rodu, što će nam pokazati primjeri: O sinovi, moji sokolovi, vidite li *prokleta* Lijevno, gdje u njemu bijeli se kula? Sarajevo je srdačno *dočekalo* turske političare. Gacko nije *zaboravilo* svoje prošlosti. Srednjega su roda i imena mjesta na -e, ako su u jednini: Nevesinje, Brinje, Trebinje, Kistanje, Titovo Užice. I uz njih atribut i promjenljivi dio predikata stoji u srednjem rodu jednine. Ako su takva imena u množini, ženskoga su roda, pa uz njih atribut i promjenljiv dio predikata stoje u množini ženskoga roda: Delnice su vrlo lijepe. Oštarije su *zdrave*. Imena mjesta na suglasnik, naša i strana, muškoga su roda, pa se s njima slaže atribut i promjenljivi dio predikata po muškom rodu: *Bijeli* Zagreb glavni je grad Hrvatske. *Zlatni* Prag glavni je grad Čehoslovačke. Kragujevac je *cijenio* borce za slobodu. Pariz je *lijep*. Ima imena mjesta muškoga roda, koja su pluralia tantum: Vinkovci, Karlovci, Jukinci, Andrijevci, Martinci, Kukujevci, Metkovići. Uz takva imena mjesta atribut i promjenljivi dio predikata stoje u množini muškoga roda: *Bogati* Vinkovci leže u Slavoniji. *Srijemski* Karlovci *poznati* su po dobrim vrstama vina. Imena mjesta na -a, naša i strana, u jednini ženskoga su roda, pa se i atribut i promjenljivi dio predikata slaže s njima u jednini ženskoga roda: Pula je *naša*. *Srijemska* Mitrovica mnogo je *pretrpjela* za vrijeme rata. *Mala* Đakovica junački se *borila*. Verona je *lijepa*. Bratislava je *poznata* svakom Slavenu. Ako su takva imena mjesta u množini, srednjega su roda i uz njih stoji atribut i promjenljivi dio predikata u množini srednjega roda: Pučišća, Nerežišća, Pljevlja; Pljevlja su junački *odoljevala* neprijatelju. S imenima mjesta, koja su nastala od pridjeva, slaže se atribut i promjenljivi dio predikata prema rodu pridjeva, od kojega je mjesno ime nastalo, na pr. Imotski je za okupacije mnogo *stradao*. *Lijepo* Brčko leži na rijeci Brki.